

Ятчук Марія Сергіївна –
ад'юнкт кафедри практичної
психології КНУВС

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Порівняно поняття, дотичні до поняття змін особистості, розглянуто психологічну модель структури особистості та процес змінювання особистості курсантів вищих навчальних закладів МВС.

Сравниваются понятия, касающиеся понятия изменений личности, рассматриваются психологическая модель структуры личности и процесс изменения личности курсантов высших учебных заведений МВД.

In the article the concepts are compared connect with the concept of changes of personality, the psychological model of structure of personality and process of changes of personality of cadets of higher educational establishments of MIA is examined.

Ключові слова: зміни; змінювання; розвиток; становлення; трансформація; формування особистості; психологічна модель структури особистості.

Провідною діяльністю студентів у вищій школі є навчально-професійна діяльність, яка інтенсивно впливає на їх особистісне зростання та професійне становлення, забезпечує набуття ними фахових знань, умінь і навичок. У процесі навчально-службової діяльності курсантів вищих навчальних закладів (ВНЗ) МВС України, як зазначають Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко та ін., завершується професійне самовизначення суб'єкта, трансформується структура його самосвідомості, формується соціально-професійний аспект "Я-концепції", виникають такі новоутворення, як професійна ідентичність, професійна рефлексія, професійне мислення, готовність до професійної діяльності, а за В. С. Медведєвим, починається і професійна деформація.

У вітчизняній психології проблема розвитку і змін особистості знайшла відображення у працях Б. Г. Ананьєва, Л. І. Анциферової, Л. І. Божович, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, О. М. Леонтьєва, П. В. Лушина, М. Ш. Магомед-Емінова, В. О. Моляко, В. М. Мясіщева,

А. В. Петровського, В. В. Рибалки, С. Л. Рубінштейна, В. І. Слободчикова та ін. [1–3].

Початковий період професіогенезу – отримання професійної підготовки, трактується багатьма дослідниками як ключовий, який надалі визначатиме все подальше життя людини. У зв'язку з цим вбачається необхідним вивчення розвитку і змін, що виникають у процесі становлення суб'єкта професійної діяльності на цьому етапі.

Деякі аспекти змінювання особистості курсантів ВНЗ МВС вивчали О. С. Губарева, О. В. Іванова, Н. І. Ковальчишина, В. В. Конопльов, П. В. Макаренко, Я. В. Мацегора, Л. І. Мороз, А. П. Москаленко, О. О. Назаров, В. М. Павлушенко, Н. П. Сергієнко, А. Л. Сорока, Ю. В. Третьякова та ін.

Актуальність проблеми, її недостатнє теоретичне і практичне вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження – “Змінювання особистості курсантів ВНЗ МВС у процесі навчальної діяльності”.

Посилений інтерес до проблеми змін особистості впродовж життя випливає з фундаментального принципу діалектичної психології: все існуюче у світі перебуває у стані безперервних і неминучих змін. Протилежності, суперечності й конфлікти пронизують усі ці зміни. Суперечності є джерелом змін. Оскільки зміни відбуваються безперервно, то існують припущення про існування внутрішніх сталих утворень або незмінних властивостей, таких як інтелект, риси особистості або здібності, позбавлені смислу [4].

Починаючи дослідження, ми звернулись до психологічних словників, щоб з'ясувати суть таких феноменів, як зміни, розвиток, формування, становлення та трансформація особистості. Зміна – це перехід, перетворення чого-небудь [5]. Розвиток – це послідовність подій і змін, які відбуваються протягом життя [6]. Становлення – процес розвитку, в якому індивід бере на себе відповідальність за максимально повну реалізацію свого потенціалу [7]. Формування особистості – становлення людини як соціальної істоти внаслідок впливу середовища і виховання на внутрішні сили розвитку [8]. Трансформація – це процес перетворення, при якому вихідний об'єкт трансформації перетворюється у трансформований об'єкт [2]. Отже, можна стверджувати, що в кожному з наведених термінів присутні зміни, саме цей феномен є об'ємним і охоплює сферу розвитку, становлення, формування, трансформації. Феномен розвитку охоплює сферу становлення та формування.

Розглянемо сучасні теоретичні підходи до розуміння трансформації, розвитку та змін особистості для виявлення їх меж.

Розвиток особистості (за П. В. Лушиним) [1] ототожнюється зі зміною особистості – зміна психічних процесів, станів, яка виявляється в якісних, кількісних, структурних перетвореннях (теоретичні уявлення вітчизняних учених про особистість) [3].

Розвиток особистості – це одна з форм змінювання особистості, яка полягає в поступовому розширенні можливостей особистості на основі існуючого потенціалу і належить до “змінених станів особистості”.

Трансформація особистості (за М. Ш. Магомед-Еміновим) [2] – це породжуючий процес, результатом якого є народження нового, відкриваючого горизонти для подальшого розвитку. Упродовж породжуючого процесу здійснюється психічна робота особистості з перетворення вихідного змісту в трансформовану предметність. Ендотрансформація – це перетворення самоїдентичності особистості, а екзотрансформація – перетворення ендособистості на екзособистість.

Розвиток особистості ототожнюється зі зміною особистості (теорія особистісного змінювання П. В. Лушина) [1]. – зміна психічних процесів, станів, що виявляється в якісних, кількісних, структурних перетвореннях (теоретичні уявлення вітчизняних учених про особистість) [3].

Саме особистісні зміни мають місце при переході до нової ідентичності, тобто “Я-образу”.

Зіставивши підхід П. В. Лушина і М. Ш. Магомед-Емінова, виявляється, що саме особистісні зміни як перехід до нової ідентичності відповідають ендотрансформації особистості, перетворенню самоїдентичності. А розвиток особистості як розширення можливостей особистості на основі існуючого потенціалу співвідноситься з екзотрансформацією особистості, що полягає в перетворенні ендособистості на екзособистість. Уважаємо за доцільне використовувати введені П. В. Лушиним дві форми змін особистості: розвиток і саме особистісні зміни, а трансформацію особистості розглядати як поєднання цих двох форм змін особистості. Формування та становлення особистості відповідає другій формі змінювання особистості, а саме розвитку за П. В. Лушиним. Розвиток особистості, ототожнений зі змінами особистості, у поглядах вітчизняних психологів розглядається П. В. Лушиним як розвиток особистості, а не як особистісні зміни.

Використавши як ключову для пояснення змін особистості курсантів ВНЗ МВС теорію змінювання особистості П. В. Лушина [1], ми все-таки з деякими моментами не можемо погодитись.

Цілком погоджуємось з визначенням особистості, даним цією теорією. Отже, особистість – це відкрита, динамічна, самоорганізуюча система, яка перебуває в тісному зв'язку з навколишнім середовищем і немає чітких меж. Межі поширюються на все, що може допомогти в досягненні головної мети – зберегти себе. А динаміка забезпечує можливість самореалізації шляхом розширення кордонів особистості в єдності із середовищем. Самоорганізація відкритої системи особистості є незворотним, нелінійним і малопередбачуваним переходом до нової ідентичності, тобто до особистісних змін, як способу адаптації до змінних зовнішніх умов. Особистісні зміни – невід'ємний атрибут особистості для підтримання, збереження себе шля-

хом дезорганізації і змін. Таким парадоксальним дивом наділена кожна людина від самого народження [1]. Звичайно, змінюватись можуть як окремі компоненти особистості курсантів, так і особистість загалом, при цьому різні компоненти особистості, хоча й мають різну динаміку змін, все ж таки тісно взаємопов'язані й взаємозалежні.

За теорією П. В. Лушина, особистісні зміни являють собою сукупність форм (розвиток і зміни особистості), які розкривають певну здібність, яка початково задається і розвивається у процесі соціалізації особистості [1]. Так, ті чи інші якості особистості зумовлені дією генотипу, яка спостерігається в силі нервових процесів, рухливості, тобто у вищій нервовій діяльності. В одних осіб більш широкі межі змінювання, в інших – вузькі, але це все зумовлено генетичними факторами. Фенотип зумовлений як дією генотипу, так і зовнішнього середовища. Отже, в особистості курсанта поєднується дія генотипу та зовнішнього середовища, яке відіграє важливу роль у змінюванні особистості. Для курсантів характерне специфічне соціальне середовище: відсутність поблизу сім'ї, проживання в казармі, чітка регламентація життєдіяльності, одночасні відносини підкорення і керування, основним інститутом соціалізації особистості стає ВНЗ МВС, який належить до закладів закритого типу.

Але ми не погоджуємось з тим, що зміни особистості тільки вимушеного характеру, як зазначає П. В. Лушин [1], вони зумовлені критичними, тобто життєвими подіями, або екстремальними ситуаціями згідно з М. Ш. Магомед-Еміновим [2]. Людина є свідомою і розумною істотою, вона здатна до мислення, міркування, оцінювання і прогнозування, тому змінюватись може на власне бажання і власний розсуд. Наприклад, після закінчення школи людина обирає професію – в одних це вимушений вибір, а в інших – має значення власне бажання.

Людині не потрібно визначати будь-яких обмежень, меж – кожен має вільно розвиватись, удосконалюватись, а отже, на нашу думку, неможливо передбачити зміни, як це стверджує П. В. Лушин.

У сучасних умовах навчання курсантів ВНЗ МВС України нагального розв'язання потребує проблема негативних змін особистості, які призводять до професійної деформації. У зв'язку з цим у директивних документах МВС України акцентується увага на гармонійному розвитку, самовдосконаленні, формуванні та розвитку професійно важливих якостей особистості, формуванні професійної спрямованості змін особистості курсантів, своєчасному виявленні й профілактиці деструктивних змін. Усе це вказує на необхідність та нагальність досліджень динаміки й тенденцій змін особистості курсантів ВНЗ МВС.

За роки навчання у ВНЗ спостерігається суттєва перебудова особистості, яку неможливо не помітити, про що свідчить відмінність між вступниками і випускниками: до навчального закладу вступають школярі, а за час навчання перетворюються на фахівців, стають дорослими людьми.

Оскільки особистість – відкрита, динамічна, самоорганізуюча система, щоб дослідити тенденції та динаміку змін особистості курсантів ВНЗ МВС, потрібно використати модель структури особистості й прослідкувати ці зміни на конкретних якостях особистості. Перш ніж перейти до детального розгляду нашої моделі, слід дещо уточнити модель, запропоновану А. Москаленком [9]. Психологічна модель працівника ОВС (на прикладі слідчої діяльності), розроблена А. Москаленком, розглядалась нами як базова для побудови моделі. Цю модель А. Москаленко пропонує використовувати як основу формування та розвитку професійно важливих якостей працівників ОВС у процесі навчання у ВНЗ системи МВС. Він виділяє такі підструктури особистості: соціально зумовлена; підструктура досвіду; біологічно зумовлена; індивідуальних особливостей психічних процесів, яка включає емоційні, уважінні, мнемічні, мовні, моторні, розумові, комунікативні й вольові якості, творче мислення. На нашу думку, ця модель є неповною, тому пропонуємо ввести нову підструктуру – систему цінностей, а до підструктури індивідуальних особливостей психічних процесів – моральні якості.

Без системи цінностей як “ядра” особистості неможливо створити наукове уявлення про структуру особистості та спрямованість її змін. Саме цінності породжують цілі життя, наповнюють його змістом. Значною мірою від цінностей залежить поведінка, яку бере для себе людина. Цінності керують вибором людини. Це фактично проблема сенсу людського буття. Структура ціннісних орієнтацій значною мірою визначається системою знань індивіда про себе. А критерієм ідентичності є система ціннісних орієнтацій.

Моральні якості посідають важливе місце у психологічній структурі особистості будь-якого фахівця, а тим більше працівника ОВС – людини, яка має владу, покликана служити Закону, не допускати й припиняти вчинення злочинів, а також сама не повинна переступати межі дозволеного. Чесність, порядність, справедливість, гуманізм – далеко не повний перелік моральних якостей, що утворюють характер людини та впливають на формування стійких способів поведінки.

Ми пропонуємо модель структури особистості курсантів ВНЗ МВС, подану у вигляді таблиці.

Таблиця

Підструктура системи цінностей	Цінності
	Ідеали
	Настанови
	Цілі
	Смисл життя

Продовж. табл.

Соціально зумовлена підструктура	Професійна спрямованість
	Особливості мотиву вибору професії
	Стійкість професійної мотивації
	Здатність "не падати духом" після невдач у роботі
	Здатність критично ставитись до себе
	Оптимістичне ставлення до майбутнього
Підструктура досвіду	Об'єктивне ставлення до учасників процесу
	Професійна майстерність як сукупність професійних знань, умінь, навичок; здатність приймати рішення
Біологічно зумовлена підструктура	Сила процесів збудження
	Функціональна рухливість, динамічність нервової системи
	Сила процесу гальмування, врівноваженість нервових процесів
	Стійкість до одноманітних подразників
	Зібраність, готовність до реакції
Емоційні якості	Урівноваженість, самовладання при конфліктах
	Емоційна стійкість при прийнятті відповідальних рішень
	Швидка адаптація до нових умов
Аттенційні якості	Здатність тривалий час зберігати стійку увагу
	Уміння вибирати при спостереженні матеріал, необхідний для розв'язання конкретної проблеми
Мнемічні якості	Здатність точно відтворювати матеріал у певний момент
Мовні якості	Уміння давати чіткі, зрозумілі формулювання
	Уміння грамотно та логічно викладати свої думки
Моторні якості	Здатність до швидкої дії в умовах дефіциту часу
Розумові якості	Здатність розглядати проблему з кількох точок зору
	Уміння вибирати з великої кількості інформації найнеобхіднішу
	Уміння робити висновки із суперечливої інформації
	Здатність приймати правильне рішення при нестачі необхідної інформації або за дефіциту часу на її обдумування
	Здатність вловити суть основних взаємозв'язків у проблемі
	Уміння визначати характер інформації, якої бракує для прийняття рішення

Закінч. табл.

Творче мислення	Здатність знаходити нові та незвичайні рішення
	Уміння бачити кілька можливих шляхів та в думці обирати найбільш ефективний
Комунікативні якості	Здатність швидко встановлювати контакти з новими людьми
	Уміння вести ділову бесіду, переговори
	Здатність швидко знайти потрібний тон, доцільну форму спілкування
	Здатність приваблювати до себе людей, викликати в них довіру
	Уміння дати об'єктивну оцінку діям інших людей
	Здатність розуміти підтекст мови (іронію, жарт тощо)
	Уміння дохідливо довести до слухача свої думки та наміри
	Уміння узгоджувати свої дії з діями інших людей
Вольові якості	Здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях
	Уміння захищати свою точку зору
	Здатність до тривалої розумової роботи без погіршення якості
	Наполегливість у подоланні труднощів
	Уміння примусити себе виконувати нецікаву, але необхідну роботу
Моральні якості	Чесність
	Порядність
	Справедливість

Кожна складова психологічної структури особистості робить свій внесок у функціонування особистості курсанта. Наприклад, в основу саме особистісних змін П. В. Лушиним покладено зміну ідентичності особистості.

Ми пропонуємо зупинитись на якостях підструктури цінностей (цінності, цілі, смисл життя), біологічно зумовленої підструктури (сила процесів збудження, сила процесів гальмування, рухливість нервової системи), підструктури індивідуальних особливостей психічних процесів (мовні та розумові якості).

Для фіксації емпіричних показників змін ми пропонуємо, насамперед, дослідити зміни системи цінностей, а саме їх динаміку.

Шлях до ефективної професійної діяльності людини пов'язаний із відповідними цінностями. Вони визначають успішність і неуспішність професійної діяльності й загалом життєдіяльності. Тільки знаючи, які саме цілі спонукають людину прямувати до мети й становлять смисл її життя, можна розробити ефективну систему форм і методів просуван-

ня особистості курсантів до професіоналізму. Для цього треба знати динаміку змін цінностей, цілей, смислу особистості курсантів.

Оскільки діяльність правоохоронців пов'язана з людьми, в основі якої лежать відносини типу "людина – людина", то можна виділити два напрями діяльності працівників ОВС: розв'язання проблеми і встановлення міжособистісних контактів. Тому ми вважаємо за необхідне зупинитись на таких групах якостей, як розумові – щодо розв'язання проблем, мовні – стосовно встановлення міжособистісних контактів.

Мовні якості забезпечують активний взаємозв'язок між особистістю та соціумом. Ці якості в міліціонерів перетворюються на категорію професійно значущу, яка створює підґрунтя професії. Вони повинні вміти стилістично й логічно правильно будувати мовне спілкування, стисло і зрозуміло викладати свої думки. Отже, постає запитання: чи відбуваються зміни мовних якостей впродовж навчання чи ні? Яка їх динаміка?

Неабияких розумових якостей потребує прийняття оптимальних рішень при нестачі інформації, наявності дезінформації чи дефіциту часу. Для успішного виконання професійних обов'язків необхідно вміти аналізувати та прогнозувати, виділяти головне, володіти високою розумовою працездатністю. Отже, ми не повинні залишати поза увагою біологічно зумовлену підструктуру особистості курсантів ВНЗ МВС, а саме – силу процесів збудження і гальмування, рухливості нервової системи, оскільки вони детерміновані генетично і, взаємодіючи з іншими якостями особистості, відіграють роль детермінант динаміки змін. Цікаво простежити спрямованість та динаміку змін упродовж навчання, їх зв'язок із динамікою змін розумових та мовних якостей. Проведений нами аналіз літературних джерел свідчить про зв'язок розумової діяльності та мови з особливостями темпераменту і властивостями нервової системи, хоча не варто забувати про те, що зовнішні умови (соціальне середовище) теж впливають на розумові й мовні якості.

Під час професійного добору для вступу у ВНЗ МВС є низка вимог, яким повинні відповідати кандидати на службу в ОВС; після закінчення навчання випускники повинні відповідати певній моделі фахівця. Отже, ми маємо курсантів, які подолали бар'єри добору й модель працівника. Але залишається невивченим, як же змінюються ці якості впродовж навчання, яка їх динаміка. Протягом усього навчання можливі як позитивні, так і негативні зміни особистості курсантів, в останньому випадку йдеться про професійну деформацію. Як зазначає П. В. Лушин, однією з ознак особистісного змінювання є наявність конструктивних або деструктивних наслідків для особистості [1].

Підготовка фахівця у ВНЗ МВС має здійснюватися у напрямі навчання не тільки ефективно виконувати професійні функції, а й активно розвивати свою індивідуальність як важливий фактор досягнення вершин професіоналізму в правоохоронній діяльності. Важливо здійснити моніторинг змін системи цінностей, мовних та розумових якостей, тому що потрібно створити умови, щоб курсант міг розвиватись,

сформувати систему цінностей, ідеали, задум, смисл та "Я-концепцію" особистості.

Проведений нами аналіз літературних джерел дозволив виділити цінності, мовні й розумові якості особистості курсантів, які можуть стати небезпечними в подальшій професійній діяльності. Це невміння давати чіткі, зрозумілі формулювання, зв'язано й логічно викладати свої думки; надто велика важливість матеріальних цінностей; низька важливість саморозвитку, креативності; слабкий тип вищої нервової діяльності, невміння аналізувати, синтезувати, абстрагувати та прогнозувати ситуацію.

Таким чином, особливої актуальності набуває вивчення динаміки змін особистості курсантів та проблема вдосконалення навчально-виховного процесу у ВНЗ МВС України з професійної підготовки працівників ОВС, посилення ролі психологічної служби.

Для вирішення означеного питання про вдосконалення навчально-виховного процесу, враховуючи вимоги нормативних документів МВС України, вважаємо за потрібне:

1) вивчити динаміку змін особистості курсантів ВНЗ МВС України впродовж навчання;

2) обґрунтувати й розробити модель психологічного забезпечення оптимізації процесу професійної підготовки курсантів протягом навчання у ВНЗ МВС.

Отже, резюмуючи викладене вище, можна констатувати таке:

1) зіставлення феноменів змін, розвитку, становлення, формування, трансформації особистості показує, що саме феномен зміни є об'ємним і охоплює сферу розвитку, становлення, формування, трансформації. Феномен розвитку охоплює сферу становлення й формування;

2) змінювання особистості має дві форми: розвиток і, власне, особистісні зміни. Розвиток особистості – це розширення можливостей на основі існуючого потенціалу. Саме особистісні зміни – це перехід до нової ідентичності. Трансформація особистості відповідає сукупності процесів саме особистісних змін і розвитку, а отже, отожднюється зі змінюванням особистості;

3) особистість курсантів ВНЗ МВС – це відкрита, динамічна система, яка постійно перебуває у стані змін. Наслідком цих змін можуть бути становлення професійно важливих рис або ж професійна деформація;

4) емпіричними показниками змін особистості курсантів ВНЗ МВС слід використати якості підструктури цінностей і біологічно зумовленої підструктури, якості розумові, мовні й прослідкувати тенденції та динаміку змін особистості впродовж навчання на основі динаміки цих якостей.

Цінності є основою, ядром особистості, вони формують цілі та смисл життя. Сила, рухливість нервових процесів становлять генетично

детерміновані якості, які впливають на формування та розвиток інших якостей особистості. Розумові якості забезпечують можливість розв'язання різних професійних проблем та ситуацій. Мовні якості відіграють домінуючу роль у відносинах типу "людина – людина";

5) вивчити динаміку змін особистості курсантів ВНЗ МВС України для обґрунтування й розроблення моделі психологічного забезпечення оптимізації процесу професійної підготовки курсантів упродовж навчання у ВНЗ МВС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лушин П. В. Психология личностного изменения / Лушин П. В. – Кировоград : Имэкс ЛТД, 2002. – 360 с.
2. Магомед-Эминов М. Ш. Трансформация личности / Магомед-Эминов М. Ш. – М. : Психоаналит. Ассоциация, 1998. – 496 с.
3. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології : [навч. посіб.] / Рибалка В. В. – К. : ІПППО АПН України, 2006. – 530 с.
4. Смит Н. Современные системы психологии / Смит Н. ; пер. с англ. ; под общ. ред. А. А. Алексеева. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : Ірпінь, 2004. – 1427 с.
6. Кордуэлл М. Психология. А – Я: Словарь-справочник / Кордуэлл М.; пер. с англ. К. С. Ткаченко. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 448 с.
7. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / Шапар В. Б. – Х. : Пропор, 2004. – 640 с.
8. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки : [навч. посіб.] / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 520 с.
9. Москаленко А. Психологічна модель особистості працівника органів внутрішніх справ / А. Москаленко // Соціальна психологія. – 2008. – № 4. – С. 136–143.